

het ontbreken van brieven niet te achterhalen. Erg intensief zal het contact in ieder geval niet geweest zijn, gezien de aanhef van de reeds genoemde brief van senior van 16 april 1873.

Kuyper senior gaat eerst in op twee werkjes die hij al eerder van Bram ontvangen had: een overdenking, 'De sneeuw van den Libanon', die vlak voor Kerst 1872 in het blad *De Zaaier* was verschenen, en de preek over *Vrijheid*. Senior weet Bram op een keurige manier duidelijk te maken dat het lijden van Christus geen goedkope sensatie toelaat. Belangwekkend is de enthousiaste wijze –'watertanden'– waarop de in het ambt vergrijsde Kuyper reageert op de voorstellen van zijn zoon inzake een nieuwe opzet van plaatselijke gemeenten door middel van splitsing in kerspels en op diens verwijzing naar de Verenigde Staten: 'Dáár is, wat hier moet worden'. Verrassend is dat senior blijkbaar eveneens over Franstalige informatie over Amerika kon beschikken: de ruime bezoldiging en het vakantiegeld, die door hem in zijn brief genoemd worden, komen namelijk niet voor in Brams preek! Opnieuw blijkt zijn belangstelling voor het financiële aspect van het predikantswerk. Zelf had senior trouwens op dat moment niet te klagen: hij genoot een pensioen van f1650,- 's jaars.⁴⁷

Vader Kuyper, 'een kind der volkskerk' zoals hij zichzelf noemde, had dus niets tegen vrije kerken als zodanig. Wel wekte het zijn afkeer en verontwaardiging dat zijn zoon het verleden van die volkskerk onnodig zwart maakte. 'Zoolang de gemeente die valsche eenheid gezocht heeft', aldus Bram, 'is het een bijten en vereten geweest in Jezus Kerk, hem tot droefenis, haar tot smaad en schande. Van de reuke der liefde was weinig te bespeuren, en wat zich zoo noemde was meer kweezelende zoetsappigheid, dan liefde uit God. Vrome zin werd niet gekweekt.'⁴⁸ Senior beschouwt die woorden als een mistekening niet slechts van zijn eigen ambtswerk, maar ook van dat van zijn leermeesters, mannen als J. Clarisse, D.M. Kaakebeen en A.H. ter Hoeven. De genoemde personen typeren de 'ligging' van Kuyper senior. Voorop gaat de zowel in theoretisch als in praktisch opzicht breed en tevens hoog begaafde Leidse hoogleraar Clarisse, gewaardeerd leermeester niet alleen van bekende hervormde predikanten als N. Beets en J.P. Hasebroek, maar ook van de meeste 'vaders' der Afscheiding. Daarna volgen twee actieve Amsterdamse predikanten, die indertijd ook door het orthodoxe volk gewaardeerd werden. Het vijftal boeken, waaronder Xenofon, Vergilius en J.J. Griesbachs *Novum Testamentum Graece*, dat even later door Kuyper senior opgesomd wordt, scherpt het beeld van zijn karakter en ontwikkeling verder aan: de vroegere kantoorklerk kende en gebruikte zijn klassieken.

Bram, die in seniors ogen wel erg eigengereid optrad met zijn

47. Vgl. *Vrijheid*, 18-19, 22, (25). Ik zoek vergeefs in *De la démocratie en Amérique* naar de door senior genoemde bedragen (ik gebruikte de 14e druk, Paris 1864). Het pensioenbedrag is ontleend aan de inventaris van de gemeenschappelijke boedel van J.F. Kuyper en zijn vrouw, opgemaakt 12 maart 1881, nadat de laatstgenoemde overleden was. In de boedel, die, inclusief lijfsieraden en effecten, op bijna f8.600 geschat werd, kwam maar voor een bedrag van f3 aan boeken voor. Wat er ooit aan bibliotheek was geweest, was toen blijkbaar reeds verkocht of aan Bram doorgegeven; AKP 13.

48. *Vrijheid*, 17.